

com denotant un *cos* o porció de terra per edificar, existeix a Vich en 1261 (358). Generalment a Catalunya s'entenen per *solers* les grans masies que seguien en ordre d'importància a les cases fortes, y que estaven desprovistes de torres defensives. Tot lo més tenien matacà o lladronera dominant lo portal.—*Arracó*: Los metexos dubtes de la paraula precedent nos assalten davant d'aquesta. ¿Podria ésser una mala transcripció llatina de *recó*? Consta que declarèm no conèixer son significat (359).

(Continuarà).

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

VARIANT DESCONEGUDA DE LA BUTLLA CATALANA DE 1483

L'erudit Canonge de Vich Jaume Ripoll y Vilamajor publicà lo dia 9 de febrer de 1829 un follet curiós com tots los seus (son en nombre de 67) en que donava a conèixer per primera vegada un document català estampat en 1483 més enllà de les fronteres naturals de la nostra llengua, al cor mateix de les terres castellanès. Després de copiar aquell document que no és altre que la Butlla de la Santa Creuada concedida per lo Papa Sixt IV lo dia 8 de mars de 1483 per ajudar a les despeses de la guerra empenyada contra'ls moros de Granada, nos explica la procedencia dels dos exemplars que'n coneix y fa després consideracions sobre'l contingut.

Ningú s'havia tornar a ocupar d'aquesta Butlla fins que Hœbler en sa *Bibliografia Ibérica* la descrigué, sense copiarla, en vista d'un exemplar que tingué a la vista expedit en 1484 a favor de Joana Pradell, avuy propietat de son descendent D. Joaquim d'Abadal. La noticia nova que'ns dona'l bibliògraf alemany, ademés d'aquesta identificació y comprovació de lo descobert per lo Canonge Ripoll, és que no fôu impresa, com aquest vagament suposa, en alguna ciutat de Catalunya, sinó en lo monastir de Sant Pere Màrtir de Toledo, per Joan Vázquez. Realment si's coteja alguns exemplars dels coneguts ab la butlla castellana que descriu y publica en Pérez Pastor (1) se reconeix

deus dederit et creuerint in ipsa solada nostra de Pontarrono prout diuidit ipsa regadora quod inde transit.

(358) Vo. VI, 1261, II idus Aprilis: «F. de monte rotundo vicensis canonicus tenens domos franchitatis de uilla noua per me et omnes successores meos dictas domos tenentes domo laudo concedo et perpétuo stabillio tibi Jacobo rubei et uxori tue Raimunde et cui uelitis totum ipsum solerium quod est intus in domibus predictis de uilla noua cum socol quod iam uobis stabillueram et cum Archu que ibi est», etc.

(359) Vo. V, 1257, III idus Marcii: «totum integre, ipsum Arachonem prout est subtus Cameram uestram et se extendit usque ad canteiam dicte camere uestre et affrontat ab oriente in cortali dictarum domorum franchitatis (de uiuario in uilla uici) a meridie et occidente in uestris domibus a circio in poteria dictarum domorum franchitatis.»

(1) *La Imprenta en Toledo*. Madrid, 1887.

la identitat d'abdós documents y si és cert, com demostra aquest autor, que'ls caràcters tipogràfics de la castellana coincidexen ab los empleats per l'impressor Vázquez en la obra *Confutatorium errorum* de D. Pere Jiménez de Prexano, o en la compilació de les Corts de Toledo de 1480, també ho serà lògicament que la butlla catalana fou impresa per dit Vázquez, tenint en compte la notícia que, sense documentarla, dona en Pérez Pastor de que'ls Reys Catòlics concediren al Monastir de Sant Pere Màrtir de Toledo privilegi pera estampar la Butlla de la Santa Creuada (1) y lo fundat supòsit de que'ls frares predicadors de Sant Pere Màrtir encarregaren a Joan Vázquez la tasca manual de la estampació.

Confirma aquestes notícies y càlculs en Joaquím Miret y Sans en son treball publicat en lo nombre anterior d'aquest BUTLLETÍ y en l'acurat facsímil d'un exemplar de sa propietat facilita'l medi de comprobació a la immensa majoria que'ls hi seria difícil acudir al text original. Hem examinat detingudament aquest facsímil, l'hem comparat ab l'original que descrigué l'Hœbler y ab la còpia que publica en Ripoll y nos hem convenut de la identitat dels tres documents, que no son altre cosa que exemplars pertanyents a una mateixa edició que degué ésser escampada profusament per les terres catalanes desde aquell any 1483, lo mateix de sa promulgació, en que la guerra de Granada, començada feya pochs mesos, ja havia produhit a les hosts cristianes aquell formidable trastorn que segons diu en Zurita (2) solia recomptar lo rey Catòlich dihent que sols sexanta moros havien desbaratat en la Axarquía a dos mil cavallers, la flor de la milícia espanyola.

Per cert, y perdonaràn la digresió, que'l verídich analista d'Aragó no menciona la concessió de la butlla de referencia, com tampoch la retreuen ni inserten en Carles Cocquelines ni en Lluís Tomassetti en sos respectius bularis; sols hem trobat la nota justa de sa aparició en l'històriayre Mariana, com se veurà en la adjunta nota copiada de la primera edició de sa obra monumental (3), y en cambi en Pérez de

(1) Diu l'Alonso Pérez de Lara, *Compendio de las tres gracias de la Santa Cruzada, Subsidio y Escusado*, León de Francia 1757, que les butlles de vius y difunts que s'expenen en los Reynos de Castilla, Lleó y Aragón, Illes Canaries, Sardenya, Mallorca, Menorca y Ibiza, s'estampen per meytat en lo monastir de Sant Pere Màrtir de la ciutat de Toledo, de lo Ordre de Sant Domingo, y en lo monastir de Nostra Senyora del Prado, de Valladolid, de lo Ordre de Sant Geroni. Felip II traspasà lo privilegi del convent de Toledo al del Escorial y Felip III lo del convent de Valladolid a D. Rodrigo Calderón y sos descendents. Lo monastir de Sant Geroni, de Buenavista de Sevilla estampava les butlles de Indies, y'l dels jesuites de Palermo les de Sicília.

(2) *Anales de Aragón*. — Lib. XX (t. IV, ed. Portonaris), cap. XLVII.

(3) «A Sixto Pontifice impetratum ut centum aureorum millia sacerdotiis imperaret, data etiam peccatorum venta Cruciatæ nomine iis qui aut voluntarii arma sumerent aut certam stipem in ærarium conferrent. Quod tertio anno repetitum, neque intermissum consequenti tempore ab hoc initio magnam pecunie vim iam omnibus annis in regnum ærarium infert. Ex via pecunie redigenda nuper inventa, ab iis qui talibus acriter speculandis gra-

Lara (1) en son llibre dedicat a la Santa Creuada, afirma que la primera indulgència concedida a Espanya pera ajudar personalment o ab subsidis a la guerra contra'ls infaels (2) fou donada per Lleó X en 1519.

Fins aquí semblaria aclarida y documentada la existencia del important document català, si'l fet de possehir nosaltres un nou tex original que tot confirmantla li senyala un curiós complement, no'ns hagués decidit a escriure lo present trevall. Lo document aludit és una variant de la butlla descrita, ab lo text igual en substancia si bé ple de petites diferencies de redacció y ab distinta tipografia. Lo reproduhim en facsímil lineal, pera'l més fácil estudi de sa estampació, y en sa mateixa mida, qu'es de 142 × 161 mm., essent les dimensions del pergamí que la conté de 202 × 177 mm.

La còpia del text és la següent y ab ella s'acabaràn de distingir les diferencies ab les altres butlles:

«A laor e gloria de Nostre senior deu tot poderos, e exaltacio de nostra sancta fe catholica cristiana, Nostre sant pare Sixt quart, ab ses bulles atorga a tots feeles cristians, homens, e dones; qui per a la sancta guerra que s fa contra los moros de granada enemichs de nostra sancta fe catholica donaran e pagaran certa quantitat que qualseuol Confessor que elegiran clergue, o religios, los puxa absolve, o atorgar plenaria remissio o Indulgencia de lurs peccats, la qual comunament es appellada a pena e a culpá de tots sos pecats lauors e en altre qualseuol temps confessats una vegada en vida e altra en lo vertader article de la mort. E per que millor puxen aconseguir la dita Indulgencia e remissio plenaria, los atorga, que lo tal confessor, que axi elegiran los puxa absolve e absolga una vegada en vida de tots e qualseuol sentencies de excomunicacio maior, o menor per jutge o per dret posades, en les quals per qualseuol cabses e rahons hagen encorregut. ¶ Item que als naturals e stants en los regnes e seniories de Castella, Arago e Sicilia, etz., puxa absolve e assolga de hauer per si o per altres nafrat, o lesiat, mort, despullat, o Robat de sos bens a qualseuol persones recurrents a la cort Romana per qualseuol cabses e negocis e als qui en aquella los perseguien, o qui en qualseuol manera entreuenien en aquells, o de hauer fet que no fossen obeydes les letres o manaments de la sancta seu apostolica o de sos legats, o nuncis, o Jutjes, delegats

tiam Principum aucupari solent magis incommodæ quam molestæ; uti tempus et maior rerum usus aperuit. A mensariis et subditis aliis grandis præterea pecunia mutua sumpta est.» *De Rebus Hispaniæ*, p. 1134. Toleti 1592. Lo Canonge Ripoll, en son esmentat follet (*Documento de fines del siglo quince que publica D. J. R. V. para ilustrar la historia de la Santa Cruzada de España*) diu qu'en la *Crónica de los Reyes Católicos* de Pulgar s'explica que en 1483 lo Papa envià a dits Reys que's trobaven en lo Monastir de Sant Domingo el Real, de Madrid, lo Nunci apostòlich portador d'aquesta butlla, ab la qual se ovo gran suma de dineros.

(1) Loc. cit.

(2) Entre'ls agraciats per la butlla pontificia hi figuren los qui sense anar a la guerra ni enviarhi substitut, ajudin a sostenir-la pagant la almoyna senyalada per lo senyor Comissari general y prenguen y guarden la Butlla.

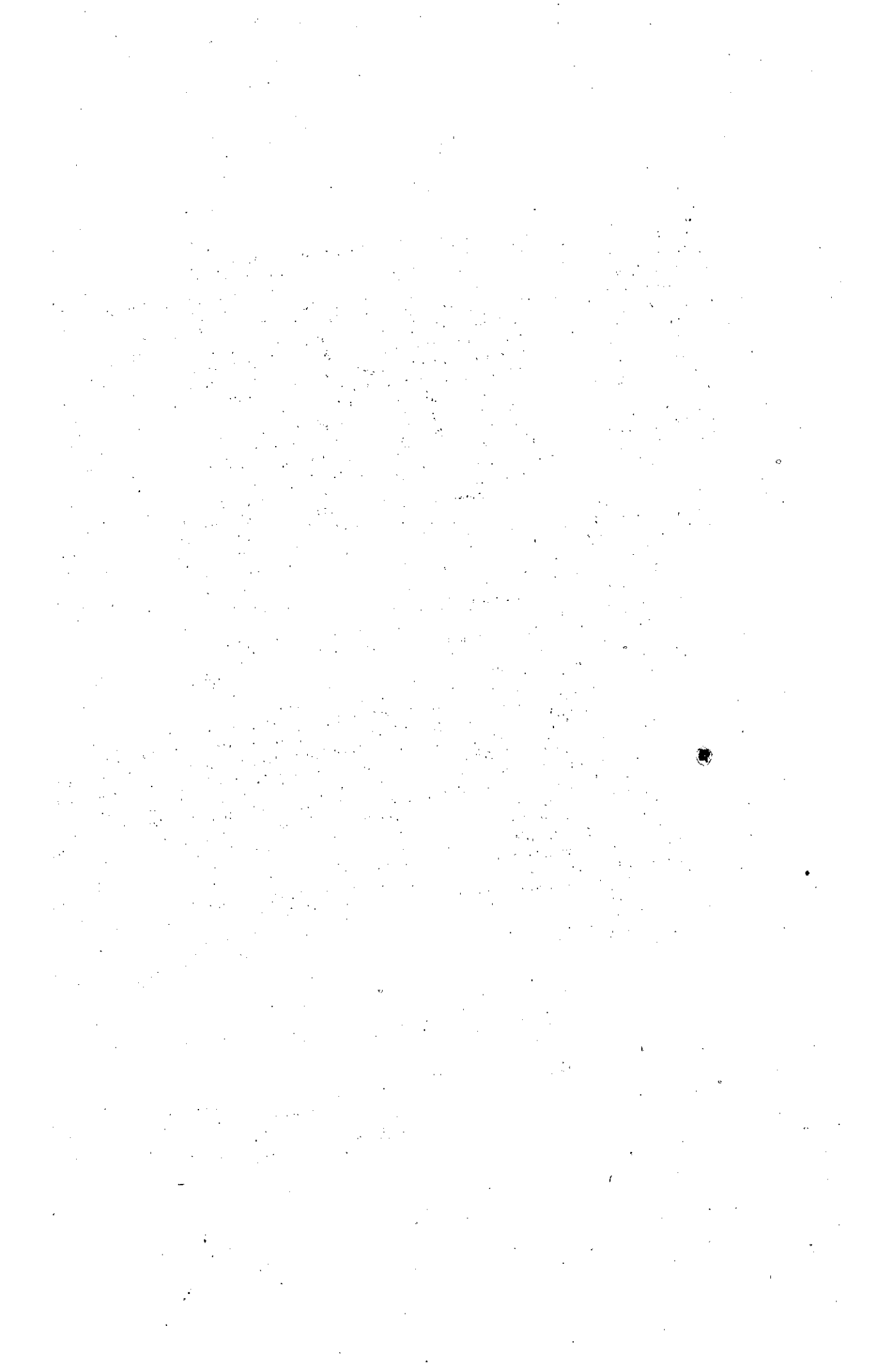
laoz e gr̃ia de Nostre senyor deu tot poderos / e exaltacio de nostres s̃ta fe catholica xp̃iana / Nostre s̃at pare S̃ir quare
 / ab ses bulles atorga a tots feels xp̃ians / homens / e doñs: ñ a la set̃a guera q̃s fa p̃tra los moros de granada enemichs de nostra
 s̃ta fe catholica donar̃ e pagar̃ certa q̃ntitat / q̃ q̃l seuol Confessor q̃ elegir̃ clergne / o religio / los pura absolve / o atorga plenaria
 remissio o Indulgencia de lurs peccats. la q̃l commañt es appellada a pena e a culpa de tots sos peccats lanors e en altre q̃l seuol t̃a
 po cõfessats bna begada en vida e altra en lo vtader article d̃la mort. ¶ E p̃ q̃ millor pur̃e acõseguir la dita Indulgencia x remi
 s̃io plenaria / los atorga / q̃ lo tal cõfessor / q̃ ari elegir̃ los pura absolve x absolve bna begada en vida de tots x q̃l seuol s̃et̃eries de
 excomunicacio maior / o menor p̃ Jutge o p̃ dret nosades / en lo q̃ls p̃ q̃l seuol cabes x rabons hagē encorregut. ¶ Itē q̃ als natu
 rals x stans en los regnes x senories de Castella. Arago. x Sicilia x pura absolve x absolve de hab̃ p̃ si a p̃ altis nafrat / olesiat
 / mort / despullat / o Robat de sos bens a q̃l seuol plones recorret̃s ala cort Romana / p̃ q̃l seuol cabes x negociis / x als q̃ en aq̃lla los
 p̃tegñe / o q̃ en q̃l seuol manira entreneñe en aq̃lla / o de hab̃ fet̃ q̃ no fossē oberydes les letres o manamete d̃la s̃ta seu apostolica / o
 de sos legats / o nunciis / o Jutges / o delegats / o de hab̃ de f̃esat ordenat x manat q̃ los scriuans x notaris no fessē inferments o actes
 / o ~~...~~ / o q̃ no donasē los fets ala part a q̃ p̃tañ / o de hab̃ usurpat / o robat Jurisdiccion / o fruyts p̃tant̃s op̃ions ecle
 siasticas / o de f̃esat d̃tes cofes hab̃ donat cõsell / fauor e ajuda / o de hab̃ romput en q̃l seuol manira la libertat eclesiastica. Si es tals
 cofes en aq̃st capitol p̃tegñdes / o q̃l seuol de aq̃lla haur̃a com̃ses fins ha luyt dies d̃l mes de marce del Any. M. cccc. lxxx. tres en
 lo q̃l se atorga la p̃sent bulla. ¶ Examineix los pura absolve x absolve de tots sos peccats crims x excessos de hores no d̃tes
 de humonia x de altres q̃l seuol peccats p̃fessats x oblidats ē p̃fessio / en cara q̃la absolucio d̃s tals crims x excomunicacions fos re
 feruada ala s̃ta seu apostolica. Excebat de p̃spiracio p̃tra nostre s̃at pare / x p̃tra la dita. Sen apostolica / x de metre ~~...~~ / x de matar capela de ordē flagrat / x de aptarse perfidiosa m̃et en q̃l seuol manira dela obidiencia dela sua s̃tedat / x de los successo
 rs / x de empachar la publicacio x execucio de aq̃sta indulgencia / o la p̃secucio de aq̃sta s̃ta guerra / o de retrauri a q̃l seuol ~~...~~ / x
 q̃l seuol manira dep̃d̃re aq̃sta indulgencia / o si preme alguna cosa de q̃ en q̃l seuol manira se hagues per vtut de aq̃lla. ¶ Examineix
 los atorga / q̃ les d̃tes absolucio x remissio plenaries obtiguē morit señs p̃fessio / si en a q̃lla se mostrara senials de p̃tricio / o mort /
 mort sobtada. ¶ Examineix dona facultat Nostre s̃at pare / p̃ aq̃ los d̃tes p̃fessors los pur̃e p̃mutar q̃l seuol bots q̃ haur̃a fets /
 en alq̃t caritativu subidi p̃ aq̃sta s̃ta guerra d̃l q̃l barep̃d̃re a aq̃lla persona q̃ t̃dra poder d̃s comisaris de reebre ho Excep
 tats los bots de perregrinacio a ih̃m / o a roma / o de suaz castedat / o entrar en religio. ¶ E per qũat vos ~~...~~ /
 hauer̃ donat ~~...~~ / que esta q̃ntitat en la dita bulla p̃tegñda se
 gans b̃na p̃diccio x stat / per q̃o habeu guaniat lo gracies x facultats sobre d̃ts. Dada a ~~...~~ de Junyo Any
 M. cccc. lxxx. ¶

Debalh

Alapnot

Butlla de Indulgencias concedida ab motiu de la guerra de Granada, estampada en 1483 per Alvaro de Castro

Únic exemplar conegut, propri de E. Moliné y Brasés

de hauer defensat, ordenat e manat que los scriuans e notaris no fessen instruments o actes sobre les tals letres, o que no donasen los fells a la part a que pertanien, o de hauer usurpat, o robat jurisdiccio, o fruyts pertanients a persones eclesiastiques, o en les sobre dites coses hauer donat consell, fauor e ajuda, o de hauer romput en qualseuol manera la libertat eclesiastica. Si les tals coses en aquest capitol contengudes, o qualseuol de aquelles hauran comeses fins ha vuyt dies del mes de març del Any M.CCCC.º LXXX.º tres en lo qual se atorga la present bulla. ¶ E aximateix los puxa absolre e absolga de tots sos peccats crims e excessos de bores no dites De simonia e de altres qualseuol peccats confesats e oblidats en confesio. Encara que la absolucio de de les tals crims e excomunicacions fos reservada a la sancta seu apostolica. Excebat de conspiracio contra uostre sanct pare, e contra la dita Seu apostolica, e de metre mans en bisbe e de matar capela de ordres consagrat, e de apartarse perfidiosament en qualseuol manera de la obediencia de la sua santedat e de sos successors, e de emparchar la publicacio e execucio de aquesta indulgencia o la prosecucio de aquesta sancta guerra, o de retrauri a qualseuol persones e en qualseuol manera de pendre aquesta indulgencia, o si prenien alguna cosa de ço que en qualseuol manera se hagues per virtud de aquella. ¶ E aximateix los atorga, que les dites absolucio e remisio plenaries obtinguen morint sens confesio, si en aquells se mostraran senials de contricio, o morint, mort sobtada. ¶ E aximateix dona facultat Nostre sant pare per a que los dits confesors los puxen conmutar qualseuol vots que hauran fets, en algut caritatiu subsidi per aquesta sancta guerra de la qual han respondre a aquella persona qui tendra poder dels comisaris de reebre ho. Exceptats los vots de perregrinacio a jherusalem, o a roma, o de conseruar castedat, o entrar en religio. ¶ E per quant vos bernal pujoles haueu donat un dinero ducado que es la quantitat en la dita bulla contenguda segons vostra condicio e stat, per ço habeu guaniat les gracies e facultats sobre dits. Dada a XVI de junio Ani M.CCCC. LXXXº VI.»

Forma de absolució

Misereatur tui omnipotens deus etc. Per la autoritat de deu tot poderos, e dels ben auenturats apostols mosenier sant pere e mosenier sant pau, e de nostre sant pare specialment per a ço a mi comesa, yo té absolch de tota sentencia de excomunicacio mayor e menor ab homine vel a jure posita e de tots altres censures e penes en les quals per qualseuol causa o raho hages encorregut, encara que la absolucio de aquelles sia reservada a la santa seu apostolica e reconciliu a la participacio dels sants sacraments e a la comunio dels feels. In nomine patris et filii et spiritus santi amen. ¶ E aximateix te absolch de tots los peccats, crims e casos que ara a mi has confesats e dels que confe-

saries sy a la tua memoria occorreguessen o sils poguesses confesar, encara que sien tals, que a la dita sancta seu apostolica sia reservada la absolucio de aquells. In nomine patris, etc. ¶ E atorch te plenaria indulgencia e complida remisio de totes les penes a les quals per tots tos peccats ara e en altre qualseuol temps confesats e oblidats eres obligat. In nomine patris, etc. ¶ E en lo article de la mort diga lo confessor. ¶ E si aquesta vegada no moras reservada t sia aquesta gracia per al vertader article de la mort: in nomine patris et filii, etc. ¶ E mes auant de tot lo sobre dit los atorga la sua sanctedat que en tot lo temps de la sua vida puxan tota hora que volran elegir qualseuol confessor, capella o religios sens demanar ne licencia al seu curat o prelat, que tantes quantes vegades volra los puxa oyr de confessio e absolve de tots sos peccats, e cases a la sancta seu apostolica no reservats, encara que la absolucio de aquells sia reservada als Arquebisbes e bisbes, o altres qualseuol prelats.» (Seguexen dues firmes inintelligibles; la segona acaba ab *Notari*; coincidint ab la una y l'altra, s'hi vehuen traces dels dos sagells que degueren legalisar lo document).

Se tracta, donchs, no d'un nou text, sino d'una variant desconeguda de la traducció catalana de la butlla original llatina, que degué publicar-se simultàniament ab la versió castellana; sense que per cap motiu, ni per lo del lloch d'estampació, se pugja suposar, com fan alguns, que la nostra sia traduhida de la castellana. ¿Per què no dir que totes dues ho foren del text llatí, que degué trobar-se insert íntegrament en lo privilegi del Sant Pare?

Hem notat moltes diferencies que sense esfors podrà també senyalar lo pacient lector d'aquest BUTLLERI cotejant los facsimils y copies publicats; les variants de redacció son moltíssimes y cap d'elles dona motiu pera cambiar los conceptes exposats sobre'l fet de sa expedició. Fixemnos en les dues principals. Diu la butlla que ara reproduhim, coincidint ab la castellana que publica en Pérez Pastor: «*per a la sancta guerra que s fa contra los moros de granada ...*» diuen les demés (vegis Ripoll y Miret): *per la sancta guerra ques te de fer contra los moros de granada...* ¿pot suposar aquesta diferencia de temps que aquestes son anteriors a aquelles? No és probable, si's té en compte que la guerra de Granada començà en 1482 y que totes elles deriven de la data de promulgació de la butlla explícitament citada en cada exemplar que és, com hem dit, lo día 8 de mars de 1483; de manera que ja molt abans d'aquesta data la guerra de Granada era un fet y no un presagi; cap motiu racional justifica aquesta diferencia. L'altra a que aludíam ja pot donarnos alguna llum pera justificar la distincta versió de la butlla. Tant en la castellana com en la catalana coneguda fins avuy, se fixa una tasa o quantitat d'almoyna que'n totes elles està impresa y es de *sis reals de argent castellans* (*seys reales de plata castellanos*), suposant en una y altra que aquesta és la quantia qu'en la butlla original se senyala segons l'estament de la persona que la

vol pendre. Donchs bé: en la que nosaltres possehim, diferenta de les conegudes, la quantia és en blanch per escriure la que en cada cas particular devia tractarse, y axis en aquesta consta la de *un dinero (?) ducado*. Ja diu en Pérez Pastor (1) fixantse en lo relatiu a la quantia de la que ell reproduheix: «Del contexto puede tambien inferirse que se debieron imprimir al mismo tiempo que esta, otras buletas para aquellas personas que segun la tasa diesen una cuantia mayor o menor de seis reales de plata castellanos». Aquest autor, com se veu, sospità la existencia de la butlla per nosaltres descoberta. Després de lo exposat podèm afirmar, com a conclusió provisional, que la existencia d'aquestes dues butlles catalanes de la mateixa època y ab' obgeete idèntich, fôu deguda a la diferencia en la quantia de l'almoyna; haventhi una quota fixa que ja venia impresa en una de les butlles y essent l'altra de tasa variable.

Les divergències tipogràfiques nos portaràn a una nova conclusió. La estampació de les dues variants catalanes és tan diversa com sa redacció. Un coteig minuciós d'abdós facsimils pot interessar a tots los qui no considerin temps perdut aquestes minucies, sino elements de gran interès pera resoldre la gran complexitat de questions que deuen plantejarse pera fer una mica de llum en los orogens y procés històrich de la impremta a Catalunya. Aquest coteig, que nosaltres ja'ns hem fet particularment, pot repetirlo encara millor lo lector, sense que ara degàm molestarlo en fer notar les moltes y visibles diferències que's notèn, començant per la gran inicial tipogràfica que encapsala lo nostre exemplar, la qual en l'altra butlla està representada per un grabadet al boix, seguint per totes les majúscules que son diferents en una y altra, en l'ús de calderons, en la diferenta forma del signe *et o e* y generalment en lo caràcter de tots los signes que, si bé son semblants, no procedexen de les matexes caxes.

Nosaltres, en vista de lo expòsat, volèm creure que no fôu en Joan Vázquez l'impressor de la nostra butlla. Axis com en Pérez Pastor ha llençat lo nom d'aquell com *estampador d'un document* que no té indicacions tipogràfiques, ara nosaltres, desconexent en lo relatiu al nou document que publicuèm, la rabó que induhí a n'aquell autor y després a n'en Miret y Sans, nos aventurèm a negar sa conclusió en aquest cas. Lo primer coteig que ferem entre les dues butlles catalanes ja'ns sugerí la idea de sa diversa procedencia tipogràfica. Desfent lo camí de les afirmacions d'aquest autor nos diguerem: aquesta butlla no deu ésser d'en Vázquez perque la tipografia és diferenta de la que ells donen com idèntica a les dues obres, evidentment exida de ses prempses.

¿Qui serà, donchs, l'estampador d'aquest document català editat en

(1) Loc. cit.

los temps heròichs de la impremta? Obrirem ab poca confiança lo gros in-foli del Hœbler *Tipografía ibérica del siglo XV*, cercant entre'ls magnífichs y abundants facsimils dels impressors incunables d'Espanya lo qui més coincidís ab los caràcters del nostre document y'ns semblà que era la impressió de l'Alvar de Castro (*Ordenanzas reales de Diaz de Montalvo*) que és lo f. s. n.º 40 del apèndix gràfich de la esmentada obra, lo qui contenia les analogíes tipogràfiques que cercavam. A ell remetèm als curiosos en la dificultat de reproduhir propriament lo que ja és una reproducció no molt afnada, demanantlos que's fixin especialment en los calderons (no manuscrits), en totes les majúscules, especialment la M de la última ratlla de dit f. s. que no hem vist en cap més estampa y coincideix ab les del nostre imprès y en les *et o e* molt típics y diferents de les d'en Vázquez, les quals, segons en Pérez Pastor, li son també ben característiques. Complementant lo nostre estudi revisarem lo f. s. núm. 61 de dit llibre, que és una plana del citat *Confutatorium errorum* del impressor toletà, ab lo qual no ferem més que confirmarnos en la nova idea.

Lo mateix Hœbler, en sa *Bibliografía ibérica* (núm. 97, pàg. 43), descriu una butlla castellana anàloga a les anteriors y la atribueix a Alvaro de Castro, també per sa semblança ab les *Ordenanzas reales*, y fa constar que les capitals son senzilles, lo mateix qu'en l'exemplar català.

Hem de concloure, donchs, afirmant que la butlla catalana de 1483, de la qual sols se'n coneix un sol exemplar, de la nostra propietat, se destinà a les persones piadoses que no devien regirse per la taxa oficial estampada en les demés butlles (com aquella endreçada a recullir diners pera la guerra de Granada) y no fou estampada, com l'altra, per en Joan Vázquez de Toledo, sino per l'Alvaro de Castro, *maestro de facer breviaríos e escripturas de moldes* (1), tipògraf ambulànt, per lo qual motiu no podèm precisar lo lloch de la estampació, si bé, donats los antecedents històrichs, s'ha de suposar que també degué ferse en terres de Castella.

E. MOLINÉ Y BRASÉS

(1) Hœbler.—*Tipografía Ibérica del siglo XV*, p. 28.